

Розвиток методологічної культури педагогів професійно-технічних навчальних закладів

Цільові орієнтири професійно-технічної освіти на розвиток особистості майбутнього фахівця та формування його здатності до самореалізації, приведення якості професійної підготовки у відповідність до вимог сучасного виробництва зумовлюють необхідність здійснення діяльності педагогами ПТНЗ на інноваційних засадах. У зв'язку з цим зумовлюється необхідність розвитку у них методологічної культури.

Методологічну культуру В. Краєвський розглядає як культуру мислення, засновану на методологічних знаннях, необхідною складовою якої є рефлексія. До її змісту він відносить методологічну рефлексію (уміння аналізувати власну педагогічну діяльність), здатність до наукового обґрунтування, критичного осмислення і творчого застосування концепцій, форм, методів пізнання, управління, конструювання [5, с. 14]. Усвідомлення необхідності методологічної культури спонукає педагогів ПТНЗ до більш глибокого пізнання сутності своєї педагогічної діяльності, й на цій основі – до досягнення нових результатів у професійній підготовці майбутніх фахівців для сучасних галузей економіки.

Методологічна культура педагогів ПТНЗ охоплює фундаментальні наукові знання, що забезпечують пізнання культурних і соціально-економічних процесів, розвиток креативного мислення на противагу технократичному, яке притаманне більшості з них. Це пов'язано, насамперед, із технологізацією навчально-виховного процесу, стандартизацією змісту професійно-технічної освіти, алгоритмізацією навчально-виробничої діяльності учнівської молоді.

У педагогів ПТНЗ важливо розвивати теоретичне і практичне мислення на засадах концепції суб'єктності та суб'єктно-діяльнісного підходу до

професійної підготовки майбутніх фахівців у системі професійно-технічної освіти. Так, володіння теоретичним мисленням дає можливість педагогам розмірковувати, узагальнювати свої знання, об'єднувати їх в систему професійно-педагогічних дій на основі відповідного аналізу. У тих педагогів ПТНЗ, які володіють методологічною культурою, зростає здатність до творчого пошуку, системного пізнання явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві і природі, а також до культуротворчого суб'єкт-суб'єктного діалогу в навчальному процесі.

Науковий інтерес становить обґрунтовані В. Смікал концептуальна ідея та етапи формування світоглядної культури майбутніх педагогів (ціннісно-орієнтаційний; комунікативний; оцінно-інтерпретаційний; контроль-оцінний) [22, с. 5].

У системі ціннісних орієнтацій педагогів ПТНЗ провідними є, насамперед, ті, що мають професійну спрямованість і сприяють усвідомленню ключових мотивів педагогічної діяльності, а також формуванню у них моральної стійкості та психологічної готовності до розв'язання складних завдань професійно-педагогічної діяльності. До універсальних ціннісних орієнтацій доцільно віднести творчий пошук, вартісне осмислення та оцінювання результатів професійної діяльності, вільний вибір шляхів життєдіяльності. Отже, гуманістичний характер діяльності педагога ПТНЗ зумовлює необхідність його обізнаності не тільки в питаннях професійної підготовки кваліфікованих робітників, а й оволодіння загальнолюдськими цінностями, осмислення цінності особистості взагалі. Низький рівень сформованості ціннісної свідомості педагога ПТНЗ негативно позначається на результатах навчання та виховання учнівської молоді. І навпаки, високі ціннісні орієнтації, дають педагогові можливість включатися в активний обмін думками, діалог, який взаємозбагачує. Це безумовно, підвищує результати самореалізації та самоактуалізації в педагогічній і професійній діяльності, допомагає у прийнятті оптимальних педагогічних рішень тощо [18]. Зазначимо, що гуманістичні цінності, до яких

В. Сластьонін відносить загальнолюдські, духовні, практичні, особистісні, створюють фундамент професійної культури педагога. При цьому практичні цінності вчений розглядає як способи педагогічної діяльності, педагогічні технології і перевірені практикою освітньо-виховні системи [21, с. 93].

Отже, сформованість ціннісних орієнтацій дає можливість педагогам ПТНЗ усвідомлювати свою особистісну, суб'єктну та професійну цінність, порівнювати власні цінності з цінностями колег, учнів, діяти й організовувати навчальну діяльність. З огляду на це, заслуговують уваги рекомендації О. Кривошеєвої щодо створення педагогічних умов формування професійної етики майстрів виробничого навчання, особливостями яких є: забезпечення наступності, етичної компетентності, єдності професіоналізму та моральності, врахування впливу середовища та впливу особистості майстра виробничого навчання на саморозвиток тощо [7, с. 63]. У цьому контексті важливо враховувати систему принципів, запропонованих М. Нікітіною, а саме: єдність особистісного і професійного розвитку педагога; інтеграція філософського, психологічного, педагогічного знання в єдину духовну антропологію; комплементарність і компаративність, надлишковість ціннісної інформації; єдність свідомості та діяльності [12, с. 65–70].

У формуванні методологічної культури важливим є розуміння педагогами сутності освітніх парадигм, які являють собою сукупність теоретичних і методологічних передумов, що визначають конкретне наукове дослідження, результати якого використовуються в педагогічній практиці. Більш уточнене визначення поняття парадигми дає В. Краєвський, вважаючи, що це – "модель наукової діяльності як сукупність теоретичних стандартів, методологічних норм, цінність критеріїв" [5, с. 133].

Рівень методологічної культури педагогів професійно-технічних навчальних закладів залежить і від глибини розуміння ними основних положень сучасних дидактичних концепцій, згідно з якими головна мета професійної освіти полягає в реалізації і самореалізації особистісного

потенціалу майбутнього фахівця, зумовлених його освітніми запитами й соціальними вимогами. У зв'язку з цим в організації процесу професійного навчання важливими для педагогів є знання про сучасні дидактичні підходи: особистісний; культурологічний; діяльнісний; цілісний; технологічний, творчий, інноваційний; суб'єктно-діяльнісний та інші.

Реалізація інноваційних підходів до організації професійної підготовки майбутніх фахівців потребує сформованості у педагогів умінь визначати цілі, розрізняти їх, диференціювати в різних видах навчальної діяльності учнів. Адже, як зазначає Т. Левченко, відсутність чітких цілей призводить до невизначеності стратегії і пошуку конкретних методичних прийомів, форм роботи, способів досягнення цілей [9, с. 85]. Цілі мають комплексний характер – розвивальний, освітній і виховний, що реалізується на таких етапах: 1) цілевизначення; 2) цілездійснення; 3) цілествердження [16].

Не менш важливо, щоб педагоги ПТНЗ володіли прийомами проектування навчального процесу, які, насамперед, ґрунтуються на реалізації освітньої, виховної та розвивальної функцій. Зокрема, освітня функція, як зазначає В. Скакун, передбачає формування в учнів системи наукових, технічних, технологічних і виробничих знань (законів, закономірностей, теорій, явищ, процесів); формування вмінь застосовувати одержані знання і вміння для розв'язання навчальних, кваліфікаційних і виробничих завдань; формування в учнів загальнонаукових, політехнічних і спеціальних професійних умінь; закріплення, вдосконалення, розширення і поглиблення одержаних знань, умінь і навичок [20, с. 14].

Реалізація виховної функції процесу професійного навчання ґрунтується на сформованих у педагогів професійно важливих й особистісних якостей: повага до людей праці, трудова дисципліна, відповідальність за результати своєї діяльності, національна і громадянська свідомість, а також етичних норм поведінки, спілкування, екологічної, естетичної, правової культури тощо. Для реалізації освітньої та розвивальної функцій процесу професійного навчання педагоги мають володіти високим

рівнем професійної майстерності, педагогічної творчості.

Методологічною умовою ефективної організації професійної підготовки майбутніх фахівців для сучасних галузей економіки є достатній рівень розуміння викладачами і майстрами виробничого навчання ПТНЗ законів і закономірностей навчального процесу. Згідно із твердженням І. Лернера, основоположним законом дидактики можна вважати внутрішній суттєвий зв'язок явищ навчання, що зумовлює їх необхідний вияв і розвиток [10]. Широкого визнання набули закони навчання, обґрунтовані Ю. Бабанським, С. Гончаренком, Б. Гершунським, М. Махмутовим, І. Лернером, П. Підкасистим та ін., зокрема такі: соціальної зумовленості цілей, змісту і методів навчання; розвивального і виховного впливу навчання на учнів; зумовленості результатів навчання характером діяльності і спілкування учнів; цілісності і єдності педагогічного процесу; взаємозв'язку і єдності теорії та практики в навчанні; взаємозв'язку і взаємозумовленості індивідуальної, групової та колективної навчальної діяльності тощо.

Зміст методологічної культури педагогів ПТНЗ охоплює також знання професійної педагогіки (С. Батишев). Це знання типів виробництва, для яких здійснюється підготовка робітників; рівня механізації та автоматизації виробничих процесів; рівня неперервності технологічних процесів; загальнодержавного та регіонального компонентів у змісті професійної освіти; основ взаємозв'язку загальноосвітньої й професійної підготовки учнів; стану організації праці, знання переліку обладнання і предметів праці, які застосовуються в процесі діяльності тощо [17, с. 159].

Методологічною основою діяльності педагогів професійно-технічних навчальних закладів є закономірності навчання. До зовнішніх закономірностей навчання науковці відносять: виховний і розвивальний характер навчання; діяльнісний підхід до спілкування в навчанні; залежність результатів навчання від особливостей взаємодії учнів з навколишнім світом. До внутрішніх закономірностей відносять: зв'язки між компонентами процесу професійного навчання (між цілями, змістом освіти, методами, засобами і формами

навчання; між педагогом, учнем і змістом навчального матеріалу); залежність розвитку процесу навчання від способу розв'язання основної суперечності між пізнавальними, практичними завданнями і наявним рівнем розумового розвитку учнів; відношення між взаємодією педагога і учня та результатами навчання; залежність результативності навчання від способу управління навчальним процесом та від активності самого учня тощо [19, с. 284].

Під час проектування процесу підготовки майбутніх фахівців педагоги ПТНЗ широко використовують різні системи принципів. Провідним принципом професійної освіти, на думку В. Загв'язинського, є принцип розвивального і виховного навчання, тісно пов'язаний з принципом соціокультурної та природної зумовленості навчання, а також з принципом фундаментальності й професійної спрямованості [3, с. 38]. Інші принципи, зокрема науковості і зв'язку теорії з практикою, систематичності і системності, свідомості та активності учнів у навчанні, наочності, доступності, мотивації, поєднання індивідуальних і колективних форм навчання є похідними від головних, конкретизують їх, розкривають умови впровадження. Водночас важливо, щоб педагоги ПТНЗ вибудували свою роботу на основі принципів, обгрунтованих С. Батишевим: гуманітаризації професійної освіти, демократизації, поєднання навчання з продуктивною працею, зв'язку теорії і практики, моделювання професійної діяльності в навчальному процесі, професійної мобільності, модульності професійного навчання, систематичності і послідовності, створення навчального середовища, комп'ютеризації педагогічного процесу, економічної доцільності тощо [17, с. 201–205].

У педагогічному проектуванні змісту професійної освіти педагоги ПТНЗ враховують принципи відбору змісту (Ю. Бабанський, В. Загв'язинський, В. Краєвський, В. Ледньов, І. Лернер та ін.). Так, В. Загв'язинський наголошує, що вся номенклатура принципів повністю відображається у трьох основних принципах, зокрема: відповідності змісту освіти рівню сучасної науки, виробництва і основним вимогам суспільства;

врахування єдності змістової і процесуальної сторін навчання; структурної єдності змісту освіти на різних рівнях його формування з урахуванням особистісного розвитку майбутнього фахівця [3, с. 55]. Системотвірним чинником неперервної професійної освіти виступає цілісність, глибока інтеграція всіх її підсистем і процесів. У зв'язку з цим, важливими методологічними принципами є: принципи багаторівневості, наступності професійно-освітніх програм, інтеграції професійно-освітніх структур, гнучкості організаційних форм [14, с. 172–237].

Важливу роль у формуванні методологічної культури педагогів ПТНЗ відіграють методи пізнання, зокрема теоретичного пізнання (загальнонаукові), а також професійні методи. Особливе місце серед методів теоретичного пізнання займають аналіз і синтез, порівняння, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, мисленнєвий експеримент. Педагогу важливо знати, як взаємозв'язані педагогічна наука і практика, бачити своє місце в системі цього зв'язку, а також яке застосування можуть мати методи дослідження в його практичній діяльності [2, с. 500]. У структурі методологічної культури педагогів ПТНЗ особлива роль належить дослідницькому методу, який допомагає надавати навчально-виробничому процесу розвивально-творчого характеру.

Не менш важливе значення у розвитку методологічної культури педагогів ПТНЗ має рефлексія, під якою розуміють специфічну форму теоретичної діяльності, спрямовану на осмислення та аналіз власних педагогічних дій. Рефлексія (з лат. *reflexio* – повернення назад, відображення) означає самостійний аналіз, осмислення і оцінювання умов перебігу власної діяльності суб'єктом. Рефлексія передбачає також перевірку думки суб'єкта про себе, про інших, а також про те, що думають про суб'єкта інші, як його оцінюють і до нього ставляться. Відомо, що потреба в рефлексії виникає внаслідок сумнівів відносно вихідних позицій життєдіяльності, зокрема професійно-педагогічної діяльності. Завдяки рефлексії власний образ "Я" більш адекватно відображає реальне "Я" [1, с. 107]. У вузчому розумінні

рефлексія – це не просто знання чи розуміння суб'єктом педагогічної діяльності самого себе, а й з'ясування того, наскільки і як інші знають, розуміють його як педагога-професіонала. Зокрема, І. Ладенко визначає шість видів рефлексії – предметно-формульовальну, класифікаційну, інтеграційну, інтеррогативну, організаційно-психологічну, методологічну [8, с. 254].

Рефлексія, як особливий вид професійно-педагогічної діяльності педагога ПТНЗ, допомагає йому якісно проектувати процес професійного навчання, прогнозувати навчально-виробничу діяльність майбутніх фахівців. Педагогічна рефлексія, як зазначає С. Пазухіна, забезпечує усвідомлення не тільки того, з чим педагог має справу, але й що (як) він робить і може робити. Автор виділяє два види педагогічної рефлексії – комунікативну й особистісну. Комунікативна рефлексія розглядається як самопізнання, що здійснюється шляхом проникнення у внутрішній світ іншої людини, в процесі якого суб'єкт самопізнання одержує інформацію про те, як його розуміє, як до нього ставиться і як його оцінює ця людина. Тим часом особистісна рефлексія визначається як переосмислення і перебудова суб'єктом змісту своєї свідомості, діяльності, спілкування, тобто власної поведінки як ціннісного ставлення до навколишнього світу [15, с. 143–144].

У цьому контексті цікавими є *рівні педагогічної рефлексії*: обґрунтовані Л. Молчан, зокрема: перший рівень – рефлексія-опис; другий – рефлексія-аналіз; третій – рефлексія-прогноз [11, с. 35–40]. На *першому рівні* педагог може доступно викласти послідовність своїх педагогічних дій, але не вміє оцінити актуальність і складність педагогічних проблем. Педагоги, які виявляють *другий рівень* рефлексії, вміють аналізувати свою діяльність відповідно до засвоєного алгоритму, організовувати дослідну роботу, коригувати навчально-програмну документацію, оцінювати результати діяльності учнів. Відповідно на *третьому рівні* педагог уже може самостійно сформулювати педагогічну проблему, обрати алгоритм (методику) аналізу педагогічного процесу, прогнозувати результати педагогічного впливу на

учнів.

Значення рефлексії для педагога ПТНЗ О. Новіков вбачає у тому, що вона: приводить до цілісного уявлення цілей, змісту, форм, способів і засобів власної діяльності; дає змогу критично ставитися до себе і своєї діяльності в минулому, майбутньому і теперішньому; робить людину й соціальну систему суб'єктом своєї активності [13, с. 107]. Саме тому педагогу ПТНЗ потрібно володіти комплексом взаємопов'язаних умінь, тобто, здійснювати контроль своїх дій (розумових і практичних); контролювати власну логіку; визначати послідовність та ієрархію етапів діяльності; уміння бачити у відомому невідоме, в очевидному – звичне; здійснювати діалектичний підхід до аналізу тощо.

Для того, щоб рівень педагогічної рефлексії викладачів, майстрів виробничого навчання ПТНЗ був високим, їм необхідно оволодівати науковою теорією, системою знань щодо закономірностей розвитку культури, теоретичними основами навчання, загальнонауковими методами пізнання, процесами, що відбуваються в педагогічних системах, відповідною науковою термінологією. З цих позицій особливого значення набувають уміння здійснювати аналіз педагогічної та навчальної діяльності на основі системного підходу. Адже системний підхід дає змогу, як стверджує В. Кремень, по-новому вирішувати методологічні та спеціальні проблеми дидактики, зокрема проектувати різні моделі організації змісту навчального матеріалу, навчально-виховного процесу [6, с. 56–57]. Для здійснення керівництва розвитком учнів учитель, на думку І. Зязюна, має бути здатним керувати собою і через себе – всіма компонентами педагогічної діяльності (мета, суб'єкт, об'єкт, засоби, результати) [4, с. 642].

Рефлексивні уміння необхідні педагогу і під час оцінювання результатів дослідницьких пошуків, пов'язаних з контрольно-оцінною та особистісно спрямованою діяльністю.

"Відрефлексована педагогічна діяльність" розглядається науковцями і як передовий педагогічний досвід, в якому обґрунтовано шляхи розв'язання тих

складних завдань і проблем, з якими педагоги ПТНЗ стикаються досить часто і розв'язання яких сприяє вдосконаленню педагогічної системи в цілому. Отже, методологічна культура є невід'ємною складовою культури професійно-педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ, зорієнтованої на впровадження інновацій у процес професійного навчання й розвиток особистості майбутнього фахівця, особливо з метою цілевизначення, оновлення змісту професійної освіти, розроблення засобів навчання тощо.

Література:

1. Акмеологический словарь / под общ. ред. А.А. Деркача. – М. : РАГС, 2006. – 161 с.
2. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям / Семен Устимович Гончаренко. – К. ; Вінниця : ДОВ "Вінниця", 2008. – 278 с.
3. Загвязинский В.И. Теория обучения : современная интерпретация : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / В.И. Загвязинский. – М. : Академия, 2001. – 192 с.
4. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність / І.А. Зязюн // Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В.Г. Кремень. – К., 2008. – С. 641–644.
5. Краевский В.В. Методология педагогической науки : пособие для науч. работ., учителей, аспирантов, студ. / Володар Викторович Краевский. – М. : Школьная книга, 2001. – 248 с.
6. Кремень В.Г. Освіта і наука України : шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / Василь Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 214 с.
7. Кривошеева О.І. Формування професійної етики майстра виробничого навчання : метод. посіб. / О.І. Кривошеева. – Львів : Сполом, 2006. – 112 с.
8. Ладенко И.С. Рефлексия в науке и обучении : [сб. науч. тр.] / Иосиф Семёнович Ладенко ; АН СССР, Ин-т истории, филологии и философии. – Новосибирск : ИИФФСО, 1989. – 184 с.

9. Левченко Т.И. Современные дидактические концепции в образовании : монография / Т.И. Левченко. – К. : МАУП, 1995. – 168 с.
10. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности / И.Я. Лернер. – М. : Знание, 1980. – 96 с.
11. Молчан Л.Л. Культура профессионально-педагогической деятельности / Л.Л. Молчан. – М. : РАПО, 1999. – 95 с.
12. Никитина Н.Н. Развитие ценностного сознания учителя / Н. Никитина // Педагогика. – 2000. – № 6. – С. 65–70.
13. Новиков А.М. Методология учебной деятельности / Александр Михайлович Новиков. – М. : Эгвес, 2005. – 176 с.
14. Новиков А.М. Профессиональное образование России : перспективы развития / Александр Михайлович Новиков. – М. : ИЦП НПО РАО, 1997. – 254 с.
15. Пазухина С.В. Педагогическая успешность : диагностика и развитие профессионального сознания учителя : учеб. пособие для студ. пед. высш. учеб. заведений / С.В. Пазухина. – СПб. : Речь, 2007. – 224 с.
16. Панов В.И. Психодидактика образовательных систем : теория и практика / Виктор Иванович Панов. – СПб. : Питер, 2007. – 352 с.
17. Профессиональная педагогика : учеб. для студ., обучающихся по пед. спец. и напр. / под. общ. ред. С.Я. Батышева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Ассоциация "Профессиональное образование", 1999. – 904 с.
18. Радкевич В.О. Педагогічні умови формування технологічної культури у педагогів професійно-художньої школи / Валентина Радкевич // Kształcenie zawodowe : pedagogika i psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. щорічник. – К. ; Ченстохова, 2004. – Вип. VI. – С. 81–91.
19. Реан А.А. Психология и педагогика : [учеб. пособие для студ. вузов] / А.А. Реан, Н.В. Бордовская, С.И. Розум. – СПб. : Питер, 2001. – 432 с.
20. Скакун В.А. Организация и методика профессионального обучения : учеб. пособие / Владислав Александрович Скакун. – М. : ФОРУМ-ИНФРА, 2007. – 336 с.

21. Слостёнин В.А. Педагогика : инновационная деятельность / В.А. Слостенин, Л.С. Подымова. – М. : ИЧП "Магистр", 1997. – 224 с.

22. Смікал В.О. Формування світоглядної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Смікал Вікторія Олексіївна. – К., 2002. – 205 с.

В.А. Радкевич

Развитие методологической культуры педагогов профессионально-технических учебных заведений

Резюме

В статье обосновано понятие "методологическая культура". Изложены подходы к формированию содержания методологической культуры педагога ПТНЗ. Раскрыта роль рефлексии в совершенствовании профессионально-педагогической деятельности педагогов ПТНЗ.

Ключевые слова: педагог ПТНЗ, методологическая культура, научные знания, исследовательский метод, рефлексия.

V.O. Radkevich

The methodological culture development of teachers in professional technical establishments

Resume

In this article, the concept of "Methodological culture" is grounded.

Approaches to forming of methodological culture maintenance of teachers in professional technical establishments are expounded.

It is also expounded the role of reflection in perfection of professional pedagogical activity professional technical establishments teachers.

Keywords: teacher of professional technical establishments, methodological culture, scientific knowledge research method, reflection.